

תמלול פרק - מ"תקוע" ל"נטוע": חיזוק השייכות והזהות

בחינוך.

מתוך ההסכת "הכלה למעשה" מבית היוצר של אגף בכיר חינוך יסודי מוריה טלמור, מנהלת את היחידה לטיפול בפרט משוחחת עם משה שריקי, סמנכ"ל חינוך (לשעבר) באליאנס, כל ישראל חברים

פתיח: מה זה הפדגוגיה של זהויות? ואיך היא משנה את הדרך שבה אנחנו מלמדים ולומדים? מה זה אייג'נסי? ואיך תלמיד יכול גם לבחור, לפעול ולהשפיע? מה זה הון תרבותי? ואיך הוא משפיע על קידום הוגנות בחינוך? איך שומעים את הקול הפנימי של התלמיד ונותנים לו מקום? מה זה אומר לפעול מתוך הוגנות? כמנהלת? כמורה? כאדם?

מוריה: שלום, ברוכות וברוכים הבאים להסכת "הכלה למעשה". שמי מוריה טלמור ואני מנהלת את היחידה לטיפול בפרט באגף בכיר לחינוך יסודי במשרד החינוך, ומובילה את תחום ההוגנות בחינוך. אני מזמינה אתכם לצלול ביחד איתי ועם מומחים ומומחיות מהתחום כדי להבין מהו חינוך הוגן ואיך מושגים כמו פעלנות ופעלנות שיתופית משתלבים בתפיסת ההוגנות. והפעם נעסוק בחשיבות חיזוק הזהות ותחושת השייכות של התלמיד.

מתחילים.

קול מהשטח: "ההורים שלי הודיעו לי ולאחים שלי שבסוף השנה אנחנו עוברים דירה".

מוריה: זהו יובל, תלמיד כיתה ד'.

המשך קול מהשטח: "אנחנו עוברים לעיר אחרת. התחלתי לבכות, כל החברים שלי כאן, הדודים שלי, סבא וסבתא, מה פתאום נעבור? הם הסבירו לי שהם עבדו קשה וחסכו כדי שנוכל לעבור למקום עם חינוך טוב יותר, חוגים טובים יותר, וזה חשוב עכשיו, לפני שאני עובר לחטיבת הביניים. אני הבכור והם עושים את זה בשבילי. אני לא מבין מה לא מספיק טוב כאן, יש לי חוגים והמורים שלי ממש טובים".

מוריה: משה, שלום.

משה: שלום וברכה.

מוריה: הסיפור מוכר לך?

משה: מוכר מאוד. אבל לפני שאני אתייחס לסיפור הזה, הייתי רוצה שנייה אחת לעשות איזושהי הגדרה שנוגעת לשאלה למה אנשים עוזבים, אוקיי? כי אם אנשים עוזבים מסיבות של רצון לגור ליד הים למשל, זה אחלה. אבל אם אנשים עוזבים מתוך תחושה של ניכור ואי-שייכות למקום שבו הם גרים, והקושי שלהם לייצר מוביליות חברתית, כי ההורים שלו רוצים חינוך טוב יותר במקום אחר, זה עצוב. ופה אני אתייחס להגדרה של פריפריה.

פריפריה, כפי שאנחנו מגדירים אותה, היא המרחק של אדם ממשאבים שמאפשרים לו באמת הזדמנות שווה, הוגנות, לטפס במעלה הסולם החברתי. ולכן הסיפור הזה הוא גם מאוד עצוב לי. זאת אומרת, אין בעיה לעבור ממקום למקום, השאלה היא מה הסיבה שבגללה עוברים.

מוריה: נכון, אם אנשים עוזבים כי הם מרגישים שהמקום שבו הם נמצאים הוא מקום נחות, מקום שאין בו סיפור, מקום שהם לא רוצים להיות חלק ממנו, הם רוצים לעבור לקבוצה של "השווים" במירכאות, אז אנחנו בבעיה.

אז זה הזמן להכיר את משה שריקי, סמנכ"ל חינוך באליאנס - כל ישראל חברים. שלום משה.

משה: שלום וברכה.

מוריה: אני רוצה למסגר את הנושא של הפרק. הנושא שלנו הוא חיזוק הזהות ותחושת השייכות כתנאי למוביליות חברתית מוצלחת. אני רוצה להציג את זה כחלק ממשוואה שתלווה אותנו לאורך כל סדרת הפרקים שלנו: שהסרת חסמים מבניים ופדגוגיים, ביחד עם פרקטיקות פדגוגיות רלוונטיות והוגנות, יקדמו את ה-agency וה-co-agency של התלמידים ויפתחו השתתפות ושגשוג בעולם משתנה. שזאת למעשה המטרה הסופית שלנו, העיקרית שלנו - ההשתתפות והשגשוג בעולם משתנה. אתה רואה קשר בין המעבר מהפריפריה לבין תחושת השייכות?

משה: ברור. השאלה היא איך אני ממסגר את המקום שבו אני גר? איך אני מתייחס אליו? אני ילד שגדל בשכונת קטמונים בירושלים, פריפריה חברתית בירושלים, והתחושה שאני גדלתי בה עד גיל מסוים הייתה שאני גר במקום, בשכונת חיים אם את זוכרת את הסדרה, מקום מקסים ומדהים. כשהגעתי לתיכון, פתאום הבנתי שהשכונה שלי היא מקום שהוא לא כזה שווה. ומה קורה לאדם כשהוא מרגיש את זה? כשהוא חש שהמקום שבו הוא נמצא הוא לא שווה מספיק?

עכשיו מי מגדיר מה שווה ומה לא שווה? מי מגדיר מהו מקום טוב ולא מקום טוב? ולכן אם המעבר שלי נובע מתוך הסיבות האלה, של להרגיש שאני לא נמצא בקבוצה של השווים ולכן אני צריך לעשות מעבר למקום אחר, זה חלק בלתי נפרד מתפיסת הזהות שלי. אני חושב שאני לא שווה, שאני לא מספיק טוב, שאני לא מספיק מסוגל, ולכן אני צריך לעשות את המעבר הזה.

מוריה: אז אי אפשר לנתק בין תחושת זהות לבין תחושת שייכות?

משה: לא, אני לא חושב שאפשר. אתה יכול להרגיש שייך בכל מקום אם תחושת הזהות שלך היא תחושה שהיא חזקה מספיק. זאת אומרת, אם אני לצורך העניין מרגיש בן בית בישראליות, אז יכול להיות שמעבר ממקום למקום לא כזה ישפיע עליי בתוך מדינת ישראל. אבל אם אני מרגיש שאין לי חלק בישראליות כי הישראליות, כפי שהיא מתוארת לי בבית ספר, בטלוויזיה או באמצעים אחרים, היא ישראליות שלא קרובה אליי ולא דומה לי, אז באמת אני לא שייך.

ואז יש שתי אופציות, או יותר משתיים. יש חלק מהאנשים שמגיבים במחיקה - מחיקה של מי שהם וניסיון להידמות למישהו אחר, ואז גם המעבר נובע מהסיבה הזו. חלק מהאנשים נוקטים בעמדה אחרת של לעומתיות או אולי בדלנות, ואז מתחזקים בעוד יותר תחושה זהותית נבדלת ונפרדת, לעומתית אפילו.

וחלק מהאנשים יכולים להגיב גם בתחושה של "אני גם חלק מהסיפור הזה". אבל בשביל שזה יקרה אני חייב לייצר את הזיקה בין המקום והזהות. ובית ספר הוא המקום הראשון שבו אנחנו מתחילים את זה, או מערכת החינוך אם תרצי.

מוריה: אז איך עושים את זה?

משה: הדבר הראשון שאנחנו צריכים לעשות, זה קודם כל עבודה עם כל מי שבא במגע עם ילדים צעירים: ההורים שלהם, המורים שלהם, ואנשי החינוך שאופפים אותם וסובבים אותם כל הזמן. עבודה שקשורה לערנות של המורים והצוותים לסוגיית הזהות. למה אני מתכוון?

מוריה: אתה אומר שצריך כאן "כפר שלם" כדי לייצר זהות של ילדים.

משה: ודאי. אבל זה לא רק עניין של כפר שלם. המון פעמים המורה מסתובבת בתחושה - אני לא יודע עם איזו תחושה היא מסתובבת - האם היא מסתובבת בתחושה של שייכות והזהות שלה מספיק מגובשת, או שהיא עצמה חושבת שהתנאי להשתייכות הוא בניית זהות חדשה? ולכן אני חושב שהדבר הראשון שצריך לעשות זה עבודה עם צוותי חינוך. וזה מה שאנחנו עושים ב"כל ישראל חברים" בצורה מאוד רחבה.

העבודה הזו נועדה לאפשר לצוותי חינוך לברר, לעשות רגע מהלך של בירור הזהות שלהם, לפני שהם פוגשים ילדים. כשמישהו מבין גם את הסיפור שלו, אז אפשר לדבר עם ילדים על בניית הסיפור שלהם. הדבר השני, אחרי שאנחנו מבינים את זה, זה לייצר רצף - רצף חינוכי. עד כמה בית ספר נוכח בחיים של ילד? עד כמה הקהילה נוכחת בחיים של אדם כשהוא מתבגר? עד כמה הוא רואה בקהילה שבה הוא חי נכס ולא נטל? עד כמה היא חלק בלתי נפרד מהמורשת שלו, מהתרבות שלו? יש לי סיפורים מקסימים על זה, אני יכול לספר לך המון.

מוריה: אני אשמח לפחות לסיפור אחד.

משה: לפני עשר שנים, יותר, ב-2012, הקמנו ב"כל ישראל חברים" תוכנית למנהיגות צעירה בפריפריה. אחת המטרות המרכזיות שלנו הייתה קידום מצוינות חינוכית ומנהיגות מקומית בפריפריה. הגענו למקומות ופגשנו חבר'ה במה שמוגדר פריפריה גיאוגרפית. עכשיו, במדינה שבה אתה עובר בשמונה שעות מקצה אחד לקצה השני, אין באמת פריפריה גיאוגרפית, הרי יש לנו המון פריפריה חברתית. ואנחנו מתחילים לראיין סטודנטים כמנהיגות מקומית, את בני המקום. זה היה גם אז "שוס" חדש, כי ברוב התוכניות התמקדו בעיקר בלהביא קהל צעיר מבחוץ אל העיר, כדי שיגור בה ושאלו ירים אותה... עכשיו, מה אתה אומר לקהילה? אתה אומר "אתם לא מספיק טובים, אז אני צריך להביא לכם את הכוחות החזקים מבחוץ". אז אמרנו לא, אנחנו רוצים לעבוד עם המנהיגות המקומית. ואז התחלנו לעבוד עם סטודנטים, ואחת הסטודנטיות אומרת לי בשיחה כששאלנו אותה מה הקשר שלה למקום (זה היה אז באופקים), היא אמרה: "אני אין לי קשר, אני תקועה פה". ואנחנו אומרים לה: למה את תקועה? את נטועה פה, יש לך שורשים במקום הזה. הקמנו את התוכנית הזאת, קראנו לה "נטועים", מתוך ההבנה שאנחנו צריכים לעשות מהלך שבו אנשים בונים נרטיב שיש בו גם המון מקום של גאווה. כי חלק גדול מתחושת הסדק הזה שיש בזהות ובתחושת השייכות, ואחר כך גם ביכולת להשיג הישגים לימודיים, נובע מזה שאני לא שומע מספיק ש... עכשיו, חלק גדול מזה נובע גם מחוסר היכרות. תחשבי כמה ילד לומד בבית הספר, מלבד עבודת השורשים האינסטרומנטלית שאנחנו עושים בכיתה ז', כמה זה חלק בלתי נפרד - לגדול על הנכסים שיש לי מבית?

אני חוזר הביתה, האם אני מסתכל על מה שהבאתי מהבית כנכס שאני יכול להתגאות בו? הגאווה הזו בתורה תייצר אצלי גם תחושה שיש לי מה לתת לעולם, וה"מה לתת לעולם" מייצר בתורו את תחושת המסוגלות.

מוריה: כלומר, יש חשיבות לכך שכשילד קם בבוקר ויוצא מהבית וסוגר את הדלת, האם הוא סוגר את הדלת מאחורי כל מה שקיים ומגיע עם "תרמיל ריק" לתוך בית הספר? או שכשהוא סוגר את הדלת הוא לוקח איתו לבית הספר גם את הבית שלו?

משה: ודאי. תחשבי רגע, בואי נעשה סימולציה קטנה. תחשבי רגע על ילד, אני ירושלמי, תחשבי על ילד שגדל בירושלים באזור רחוב חובבי ציון, זה אזור מרכזי בירושלים. קם בבוקר, שם את התיק ויוצא לבית הספר. יוצא החוצה, מסתכל - מצד ימין תיאטרון ירושלים, מצד שמאל בית ראש הממשלה, יסתכל קצת קדימה - בית הנשיא. מסתכל סביב, בתי הספר שיש סביבו הם בתי ספר מאוד נחשבים. עם איזו תפיסת עצמי גדל ילד שיוצא כל בוקר וזו הסביבה שלו?

עכשיו, אנחנו לא יכולים לבנות בית נשיא ליד הבית של כל אחד, נכון? אבל כשאתה מגיע לעיר מסוימת - וזה קרה לנו באופקים, וזה קרה לנו במגדל העמק, וזה קרה לנו בטבריה ובהמון מקומות - ואתה אומר "חבר'ה", מהו במירכאות בית הנשיא שלכם?". מה הם מוסדות התרבות האלו שאתם יכולים להתגאות בהם? ואז מתחילים לחקור את זה, מתחילים לבנות מחדש סיפור שהמון פעמים התייחסו אליו בביטול. עכשיו, זה לא רק כלפי מוסדות, זה גם כלפי מנהגים ומסורות שאתה מביא איתך מהבית. המון פעמים אתה מושפע נורא מהיחס של הסביבה אל מסורות ומנהגים, שאם אתה מטעין אותם מחדש בצורה מכבדת ומכובדת, הם מקבלים ממך אחר לגמרי בתפיסת העצמי של הילד. אני כבר לא מזלזל במה שאני, אלא יש לי מה לתת לעולם. ומי שיש לו מה לתת לעולם, אני חושב שהוא מגיע ל... בסוף אנחנו רוצים לגדל אזרחים טובים שיהיו תורמים ומועילים לחברה.

אפרופו הדיון שמתקיים כל היום בחוץ סביבנו על תרומה לקהילה או תרומה לחברה - אדם שיש לו מה לתת, נותן. מי שבא מ"כלום", אין לו מה לתת, ואז הוא גם לא שותף. זאת אומרת, במובן הזה, בהפוך על הפוך, אנחנו רוצים לייצר תהליך שבו אנשים מרגישים מספיק מסוגלים כדי להחזיר חזרה לחברה בשלב מסוים. הטרגדיה הגדולה שקורית המון פעמים בפריפריה היא שכוחות חזקים, מנהיגות מקומית חזקה או אחרים, אם אנחנו חוזרים לדוגמה מתחילת השיחה שלנו, ברגע שמתאפשר להם - הם יוצאים החוצה. אם זו יציאה לבתי ספר טובים יותר שלא נמצאים ביישוב, ואם זו יציאה עם כל המשפחה למעבר למקום חדש. ואז אנחנו נשארים בסופו של דבר עם מצב שבו הכוחות החזקים האלה לא חוזרים יותר. ובמקום לבסס את המקום כמקום חזק שיכול לייצר מוביליות לאחרים, אנחנו נשארים באותו מקום.

מוריה: תכף נדבר על מה עושים עם כל הסוגיה שהצגת, אבל אותי מעניינת שאלה נוספת. דיברת על כך שהמדינה שלנו היא קטנה, אז יש גם היבטים של פריפריה גיאוגרפית, כי בסוף הזכרת כמה יישובים שבהם אין את בית הנשיא. אבל אותי סקרן לדעת מה קורה עם ילד

שאולי גר ברחוב חובבי ציון, ועדיין מרגיש חוסר זהות כי הוא עדיין לא מביא את מה שיש לו מהבית? זה לא חייב להיות בירושלים, זה יכול להיות גם בתל אביב, או אני גרה בשוהם, זה לא משנה, בכל מקום. האם יש גם בעיה של פריפריה חברתית או תחושתית?

משה: נגיד את זה בציניות: ברוך השם, תחושה של חוסר שייכות יכולה להיות אצל כל אחד. אוקיי?

מוריה: אבל זו סוגיה שמטרידה אותך?

משה: ודאי. אני לא חושב ש... כשאני אומר להתעסק בסוגיה של זהות, אני לא צובע אותה בצבע מסוים רק לילד מהפריפריה או רק לילד מחובבי ציון. אני חושב שזהות היא תנאי הכרחי, גיבוש זהות חזקה הוא תנאי הכרחי של אנשים בכדי להצליח. אתה מתחיל בזה שכשאתה מסתכל במראה, אתה אומר "אני יפה". תחושת ערך. אני בעל ערך. ואז אני בעל ערך שיכול מחר בבוקר גם להתמודד בתחרות עם אנשים אחרים שמרגישים כך. ואני חושב שיש אנשים שגדלים עם תחושת ה"אנטייטלמנט" הזו, הם גדלים עם הון חברתי והון תרבותי מספיק גדול. הילד שתיארתי מחובבי ציון ברוב המקרים יגדל עם תחושה של הון חברתי מאוד גדולה, כי הוא חלק מהחברה המנהיגה נקרא לזה, או החברה ה"שווה" במירכאות (או שלא במירכאות). אני רוצה שכל ילד במדינת ישראל יגדל עם התחושה הזו. איך הוא יגדל? אם אנחנו נלמד שיש לכל אחד מאיתנו מה לתת.

מוריה: איפה האחריות של מערכת החינוך מתחילה בהקשר הזה?

משה: מהרגע הראשון. עכשיו תראי, אנחנו עושים את זה היום בהמון רבדים. החל מזה שנכניס בובה שחורה לגן ילדים, כדי שילדים יבינו ששחור ולבן זה דבר טבעי בעולם וזה לא סימן לטוב או פחות טוב. והחל מזה שאנחנו נלך, נחקור ונבין מהם נכסי התרבות של כל קהילה, ונדאג שיהיה להם חלק במערך השיקולים והחיים כשאנחנו בונים תוכנית לימודים.

מוריה: אני רוצה לסכם רגע לצורך ההבנה שלי. אוקיי. אם אין לנו תחושת ערך, קשה לנו מאוד לבנות את הזהות שלנו. ואם אנחנו לא בונים את הזהות שלנו, אנחנו לא מגיעים לתחושה של שייכות. ואם אנחנו רוצים לייצר חברה הוגנת, אנחנו צריכים לייצר חברה שבה כולם מרגישים שייכים מתוך התהליך הזה. זה לא השתנה לאורך השנים? המצב היום לא יותר טוב ממה שאנחנו מכירים, מבעיות שאפיינו את כל קליטת העולים?

משה: נכון, אנחנו כבר לא בכור ההיתוך. ברוך השם נגמלנו מזה וחל שינוי במדינת ישראל. מצד שני, במקום להבין רגע את הטעויות שעשינו, המון פעמים אנחנו משכפלים אותן או ממשיכים אותן בצורה אחרת. אוקיי? למשל, בואי ניקח את הדוגמה של תלמידים יוצאי אתיופיה. השיוך האוטומטי של תלמידים אתיופיים לסקטור החינוך הממלכתי-דתי המון

פעמים מקבע אותם במשהו שלא ברור אם הם רצו להיות שם. מצד שני, למדנו עם הקהילות מברית המועצות לעשות את התיקונים האלה. למשל, צמחו כיתות מופת, כי הבנו שיש ערך לחינוך מדעי-טכנולוגי בקרב האוכלוסייה הזו, והחלטנו שאנחנו רוצים לתת להם מענה, והם איישו את רוב הכיתות האלה. היום זה הפך להיות "בון טון" ויותר ויותר תלמידים רוצים להיות חלק מהדבר הזה. אבל אז עשינו את זה מתוך הבנה שיש לזה ערך תרבותי.

אבל תשימי לב להבדל: כשפתחנו את כיתות מופת, גם אנחנו חשבנו שלחינוך המדעי-טכנולוגי יש ערך, לא רק הם חשבו. אני חושב שאפשר לקחת המון נושאים כאלה ולהפוך אותם לבעלי ערך. למשל, תפיסת המנהיגות בקרב קהילות שונות. איך מנהיגים קהילה? יש לנו המון מה ללמוד בדבר הזה מהרבה קהילות - גם מהקהילה האתיופית, גם מקהילות מיוצאי תפוצות אחרות. נניח שהיינו מלמדים מנהיגות כשהיינו מתחילים במנהיגות שאצלך במשפחה, בבית או בקהילה. משם להתחיל לשאול את השאלה הזו. ואז הילד הזה מסתובב בעולם ואומר: "רגע, רגע, גם אני חלק מתפיסת המנהיגות. גם אני יכול להיות שם".

מוריה : ותפיסת המנהיגות צריך לבנות מכיתה א'?

משה: אני חושב שכן, כמובן במידה המותאמת לכל שכבת גיל. ולא רק תפיסת מנהיגות. יש המון מודעות היום לנושאים כמו מגדר ואחרים שברוך השם אנחנו משקיעים בהם המון. אבל למשל, האם הצוות החינוכי שעובד עם הבנות בבית ספר מבין את המשמעות? אנחנו יכולים לעבוד על מגדר שעות, אבל אם המורה לא מבינה שחלוקת השיח בכיתה בין בנים לבנות היא משהו מכונן שהיא צריכה לתת לו מקום, אז אנחנו נגיד לבנות שהן יכולות להצליח אבל מישהו כל הזמן ישאיר אותן בצד. כי זה אוטומטי ובאופן טבעי, בלי כוונת רעה, זה מה שגם המורה הורגלה אליו.

מוריה: זה חלק מנקודות העיוורון שלנו.

משה: נכון. אז המטרה שלנו היא לחשוף את כל נקודות העיוורון האלה גם בקרב הצוותים וגם בקרב התלמידים, אבל גם לתת כוח לסיפורים. יש המון סיפורים לא מסופרים או שמסופרים בצורה מעוותת. ל

מוריה: אותם שורשים שהזכרת. זה מזכיר לי את השיר המקסים של דתיה בן דור על "איך זה להיות עץ". שואלים את העץ "איך זה להיות עץ ותקוע?", והוא אומר "אני לא תקוע, אני נטוע". כלומר, אתה רוצה לתת פה מקום וכבוד לסיפורים שהם השורשים שמזינים את העץ הזה.

משה: אני זוכר חוויה, שלצערי אני עוד פוגש אותה עם תלמידים גם היום, חוויה שקשורה למוזיקה או למנהיגים שהבאנו מהבית והגענו איתם לחטיבת הביניים. אני למדתי בבית ספר

שנחשב אז אינטגרטיבי בירושלים. אף אחד לא אומר לך בבית ספר בצורה ברורה "תשמע, זה לא טוב מה שאתה עושה", המוזיקה שאתה שומע או המנהגים שלך. אף אחד לא אמר לך את זה, אבל היה סאבטקסט מאוד חזק - מה כן ומה לא, מה מותר ומה אסור. ואת יודעת, המון פעמים הסאבטקסט הוא עוד יותר חזק מהטקסט שנאמר.

זה דבר אחד. דבר שני, בואי נשים לב לדברים אחרים - פיזיות של בית ספר, המראה הפיזי שלו. אתה מסתובב בבית ספר ואתה רואה המון גיבורים תלויים על הקירות. ואז אתה אומר "רגע, איפה הגיבורים שלי?". ולא רק אנשי צבא או ראש ממשלה, אלא הרבה גיבורים אחרים: סופרים, משוררים. אנחנו נוטים להקל ראש, אבל מספיק שתסתובב בסביבה שמכבדת את הדבר הזה ואומרת "וואלה, יש פה אוצרות שלמים", אתה גדל עם תפיסה אחרת של שייכות. פתאום בית ספר הפך להיות חלק בלתי נפרד מהבית הזה. הסיפור של הרצף החינוכי הזה הוא קריטי.

מוריה: קריטי להתפתחות של כל ילד, בטח ובטח בכדי לייצר תהליכים של חינוך הוגן. הסיפורים של סמי מיכאל מתקופת הקמת המדינה השתנו, אבל לא מספיק לפי מה שאתה מתאר, ויש עוד הרבה מקום לעבוד. אני גם נזכרת בביקור שהייתי בבית ספר בהקשר למה שאמרת, שבנו שם מסלול טיול בעקבות כותבי שירה וזמרים ישראלים. בית ספר במרכז הארץ וברשימה היו רק מה שנקרא "נכסי צאן וברזל" הקלאסיים, לא היה שם מקום למגוון תרבותי. אני בהחלט מבינה על מה אתה מדבר. אז אני רוצה לשאול - מה עושים?

משה: אני חושב שקודם כל הסיפור מתחיל בזה שאנחנו יוצאים מנקודות העיוורון. יש לנו מדרש יפה על משה רבנו שאני תמיד אוהב לצטט, כי חלק מהאנשים שאני גדלתי אצלם לימדו אותנו את זה. על משה רבנו נאמר "ויגדל וייצא אל אחיו וירא בסבלותם". הפעולה של הראייה, על פי סדר התפתחות של האדם, היא הפעולה הראשונה. מה רוצה המדרש לומר לנו? הבחירה לראות היא שלנו, היא בחירה מודעת. מרגע שראית והבחנת בנקודת העיוורון, אתה לא יכול להגיד יותר "אני לא יודע".

עכשיו, כשאתה מבחין בנקודות עיוורון שקשורות להתעלמות מהפוטנציאל הקיים בתרבות מסוימת למען טוב כללי, למען חברה ישראלית טובה יותר (ולא כדי לייצר עכשיו איזה איחוד תרבותי שהוא עדיף על פני תרבויות אחרות), הבחירה לראות היא בחירה מודעת. מרגע שבחרנו לראות, אנחנו חייבים למעשה. והמעשה הוא קודם כל בדברים מאוד פשוטים: הכל מתחיל בטרמינולוגיה. והדבר השני זה לעשות ממש בצורה מודעת בחירה של טקסטים, בחירה של שאלות, בחירה של נושאי שיח שמאפשרים כל הזמן לפרט להביא את עצמו קדימה ממקום של כוח. אנחנו קוראים לזה "פדגוגיה של יש". בואו נדבר על מה שיש בבני אדם והרבה פחות על מה שאין. אנחנו אוהבים לדבר על מה שחסר, מה צריך להשלים...

בואו נדבר על מה שיש ונרחיב את ה"יש" הזה. אני אגלה שיש הרבה יותר "יש" ממה שחשבנו.

מוריה: טקסטים מותאמי תרבות למעשה? כאלה שנותנים מגוון?

משה: כן, אבל את יודעת, כשאנחנו אומרים "טקסטים מותאמי תרבות", לי זה נשמע כל הזמן כמו סוג של... עכשיו אנחנו צריכים לעשות חינוך מיוחד. זה לא במובן של השלמת לקויות. טקסטים מותאמי תרבות זה לא שאני צריך ללמד ילד, אם הוא יוצא מרוקו, רק טקסטים מרוקאים. אני כן צריך לדאוג שהילד שההורים שלו מגיעים מתרבות מסוימת, והילד האחר שההורים שלו מגיעים מתרבות אחרת, ימצאו את עצמם בתוכנית הלימודים. כי הרי מבחינתי כילד, מה ששמנו בתוכנית הלימודים זה מה שנחשב.

מוריה: שהנרטיב שלהם יופיע שמה?

משה: זה יכול להיות הנרטיב, וזה יכול להיות בדברים מאוד קטנים. אני יכול לפגוש תמונה של הבית שלי, זה יכול להיות מנהג שנוהגים בו בבית שלי, זה יכול להיות יחס לערכים. מספיק שאני אשאל את השאלה הנכונה. למשל: "מהי אזרחות טובה אצלך בבית? מה נחשב לאזרח טוב? מהי נתינה?". שאלה שאני אוהב לשאול צוותים המון פעמים: "תגידו לי שתי תכונות של ההורים שלכם שהפכו אתכם למצוינים שאתם". עכשיו תשימי לב מה מובלע בשאלה: אחד - אתם מצוינים. שניים - אני מניח שההורים שלכם שווים. הנחת יסוד. עכשיו תביאו את זה. ופתאום אתה שומע אנשים מדברים על עושר של תכונות חיוביות שהם קיבלו מההורים שלהם. עכשיו הילד הזה חוזר הביתה, ולא משנה במה אבא או אמא עוסקים - ההסתכלות עליהם היא אחרת. קיבלנו אדם שמעריך את ההורים שלו ואחר כך גם מעריך את עצמו, כי מה שהוא קיבל הוא פתאום בעל ערך.

אבא שלי למשל, איש נכה פוליו. אני תמיד נזכר בסיפור הזה. אבא שלי היה לוקח אותנו למגרש כדורגל ומשחק איתנו כדורגל, הוא היה עומד בשער והוא היה נכה. זה היה נראה לי מגוחך כשהייתי ילד. היום אני מבין כמה אומץ וכמה מאמץ וכמה "לא לוותר" למדתי מאבא שלי בזכות המחווה הזו שהוא עשה. אבל זה גם כי אני בוחר לראות את הדברים הטובים שיש. עם איזו תפיסה אתה גדל? אני חושב שזה צריך לקרות כמה שיותר, גם לצוותים וגם לתלמידים, וזה צריך להיות חלק מתוך תוכנית לימודים. זה לא משהו שתלוי במודעות של מורה כזו או אחרת - אסור לנו להניח שזה תלוי רק ברצונה הטוב.

אני חושב שצריכה להיות עבודה מקבילה. לכן אנחנו אומרים שעיקרון חינוכי מאוד גדול שאנחנו משתמשים בו ב"כל ישראל חברים" הוא הסיפור של תהליכים מקבילים. אנחנו חייבים לייצר תהליכים בצוות שמייצרים בתורם תהליכים בתלמידים, אבל זה לא יכול להיות

רק ברמה וולונטרית. אם אני מורה שהסיפור הזה נכנס לו ללב, אז אני אעשה פעולה אחת או שתיים? זה לא "Nice to have", זה טיפול שורש בבעיה שאני חושב שהיא קיימת היום מאוד בחברה הישראלית - תחושת הזרות הזו. תחשבי שחלק גדול מהציבורים היום שמרגישים שיש להם פחות חלק בישראליות... אלו ציבורים שאם היינו מלמדים אותם שיש להם חלק שווה בבניית הציונות, בבניית הסיפור הישראלי, בעיצוב המדינה הזו - פתאום האנשים האלה מנהלים שיח של שותפים ולא שיח של אויבים. זה לא רק מי שהיה בפלמ"ח.

מוריה: נכון.

משה: אבל זה לא רק שאלה של פלמ"ח, וזה לא שמישהו יותר יהודי מאחרים. לאחד יש תו תקן על יהדות, לשני יש תו תקן על ישראליות, לשלישי על ציונות? מה פתאום. אני בן בית ביהדות, אני בן בית בישראליות, ואני בן בית בציונות, ותרמתי את חלקי כמו כל אחד אחר. עשו את זה יפה בסדרות בזמנו, חברים כמו דוקטור אראלה כהן ואחרים שהפיקו סרט שלם שנקרא "החלוצים" - סרט מדהים. עושים את זה היום חברים בירוחם. תסתכלי על ירוחם, כמה קילומטרים ממנה נמצאת מדרשת שדה בוקר. בשדה בוקר סיפרו סיפור של חלוצים, ואת הסיפור שסיפרו לנו המון פעמים על ירוחם זה הסיפור של המעברה, "סוף העולם שמאלה". מה פתאום? זו חלוציות וזו חלוציות. עכשיו בוא נדבר על שניהם כחלוצים. איך יגדל ילד שגדל פה ואיך יגדל ילד שגדל פה על ברכי התפיסה הזו? זה הדבר שאנחנו צריכים לתקן.

מוריה: מדהים. אני רוצה להוסיף לשיח שלנו את המושג agency. . אתה מחייך כי?

משה: תראי, אני עשיתי את התואר השני שלי בלימודי דמוקרטיה במגמת חינוך. הסיפור של פעלנות (Agency) מול מבנה - מה משפיע יותר? האם אני גדל בתוך סביבה שהמבנה שלה הוא כל כך מוצק ובנוי, או שלאדם שחי שם כפעלן יש את היכולת לשנות? שנים ניהלו ויכוח מה יותר ומה פחות, ואני חושב שהאמת היא איפשהו באמצע. פעלנות היא דבר מאוד חשוב. אני לא סתם אומר שאנחנו צריכים לעבוד עם המורים כסוכני שינוי, אני חושב שמורים ומורות הם סוכני השינוי מספר אחד. אנחנו לא יכולים לוותר על הפעלנות.

אבל יש גם משהו מבני שצריך להשתנות. זאת אומרת, ההבנה שיש מקום למקום שבו אני גר לעצב תכנים חינוכיים וערכים שהמקום חושב שהם ראויים (כל עוד הם לא מתנגשים בזכויות אדם). זה לא יקרה אם לא יהיה שינוי מבני שאומר: "אוקיי, גם תוכניות הלימודים צריכות להיות משולבות בשני הדברים האלה". לתת למקום ולסוכן את המקום לשנות גם ברמה המבנית. כי אם לא, אנחנו נשארים כל הזמן באותה שאלה. לכן אני חושב שזו צריכה להיות תנועה מתמדת של שני הצדדים. אני לא צריך לקבל חינוך טוב רק כי מזלי שפר עליי

ונתקלתי במורה טובה, אני צריך לדאוג שבמערכת יהיו כמה שיותר מורות מהסוג הזה - שזה החלק המבני.

מוריה: שזה החלק המבני. אני רוצה להציע פרשנות נוספת. אני חושבת שלצד מה שאמרת, אחד הדברים שאני צריכה לדאוג להם זה כמובן שתהיה המבניות הזאת שתייצר את התשתית ותסיר חסמים (כולל תוכנית הלימודים שיכולה להיות חסם). אבל אני צריכה לפתח אצל הילד לא רק את העובדה שיש לו על מי להישען שיהיה סוכן עבורו, אלא שהוא יהיה סוכן של עצמו. והסוכנות העצמית הזו באה ואמרת: גם אם גדלת במקום מסוים והסביבה מתייחסת לזה כאל מישהו "תקוע", לך יש את הכוחות בעצמך לייצר פרשנות נוספת לדבר הזה. זו לא רק הסביבה. אני נמצאת במערכת ואני לא מזלזלת חלילה, אבל אני צריכה כמערכת גם לעבוד על הסוכנות האישית של הילד, שתייצר את התחושה הזאת של הנטיעה פנימה.

משה: אני מסכים איתך לגמרי, אבל רוצה סייג אחד לזה. היה המון שנים במערכת החינוך, וזה קיים גם היום, המשפט "מי שרוצה מצליח. תעבוד מספיק קשה - תצליח". ואז יש את הסיפור של הפיל. הילד הזה יעבוד מאוד קשה כי שכנענו אותו שיש לו יכולת ומסוגלות, אבל באזור שבו הוא גר אין מגמת מצטיינים. מה נגיד לילד הזה? "אתה יכול, ברור", אבל אנחנו לא דאגנו למספיק כלים כדי לאפשר לך לממש את מקסימום הפוטנציאל שלך. לכן אני חושב שאמירה כזו היא בעייתית. אני אוהב לצטט פתגם מההרצאה האחרונה של רנדי פאוש: "חומות לבנים קיימות שם כדי לעצור אחרים, לא אותך". אנחנו צריכים ללמד ילד שהוא יכול ומסוגל, אבל גם ללמד אותו איך מטפסים מעל החומות כי יש מחסומים וחסמים. וצריך לדאוג שלא רק נתנו לו סולם, אלא שהוא בתורו יוכל להילחם בחסמים האלה בשביל מישהו אחר.

אנחנו לא יכולים להתעלם - בסוף הילד יוצא החוצה ורואה שהוא גר בעזובה. תגיד לו שהוא יפה כמה שאתה רוצה, אבל הוא גר בעזובה. איך אני הופך את הדבר הזה למשהו טוב? איך יש לי את המסוגלות לשנות את הדבר הזה? רצית דוגמאות לשינוי ואני אמרתי "פדגוגיה של יש", אז בואי נדבר על היש.

מוריה: אני רק אסביר שכששאלתי את השאלה והתייחסתי לפיל, אני חושבת שצריך כאן מכלול של נסיבות. כמובן שחייבת להיות התשתית המתאימה, וזה לא יעזור אם אין מגמת מצוינות. אבל יש גם את הסיפור של תודעה - כי אם אומרים לך כל הזמן שאתה תקוע, אז זה כמו הפיל שהיה קשור ליתד, שגם אם הוא גדל ויש לו כוח הוא כבר לא מאמין בכוח שלו. חלק מהפדגוגיה של היש זה להסתכל לא רק על מה לא נתנו לי, אלא על מה יש לי. המשפט "אם רק תרצו תצליחו" גם לי גורם לעיתים לגירודים, אבל לראות מתוך מה שיש לך לאן אתה יכול להתקדם - זה חשוב.

משה: זה מאוד חשוב. אני חושב שהסיפור מתחיל קודם כל בך. אבל הכלים שאני מצייד אותך בהם אמורים לאפשר לך להתמודד בתורך גם עם שאלות של אי-צדק. מה אמרים לילד שאומר "אבל אין לנו אפילו מרכז מצוינות"? התגובה האימפולסיבית היא לפעמים "אז תיסע שלוש שעות באוטובוס כל יום". בלי רגע לחשוב מה המשמעות של המשפט הזה. ילד אחר, אפרופו הוגנות, יש לו את מרכז המצוינות מתחת לבית. הוא לא צריך לנסוע שלוש שעות. הנה אתה, עם יד קשורה מאחורי הגב, נדרש להצליח באותה מידה. אנחנו צריכים לדאוג שהילד יגדל עם תחושת מסוגלות, אבל גם שיקבל את כל מה שהוא זקוק לו כדי להצליח. אם הוא צריך לנסוע שלוש שעות הוא ייסע, כי כרגע זה המצב, אבל במקביל אני צריך לדאוג שזה יהיה לו ליד הבית כמו לכל ילד אחר. ויש לך גם אחריות להביא אנשים אחרים איתך. וזה מה שקורה בתוך הפדגוגיה של זהויות שאתם מדברים עליה.

תראי, לא את כל הבעיות אנחנו פותרים, קצת צניעות. אני חושב שיש לנו ביד כלי מאוד משמעותי בדרך לחיזוק תחושת מסוגלות ומצוינות בקרב תלמידים, מתבגרים וסטודנטים. הדרך היא קודם כל להבין שיש לך מה לתת לעולם. אחר כך אפשר להפוך אותך גם לאקטיביסט, אפרופו הסוכנות. כשיש לך מה לתת, אפשר להפוך אותך לאקטיביסט. ואני לא "הופך" אותו - בכל קבוצה יהיו מספר אנשים שזה יתפוס אותם מספיק בשביל להמשיך למשוך את זה לדורות הבאים. בדיוק כמו שאני עשיתי כשהייתי נער. לי היה מזל - פגשתי אנשים טובים באמצע הדרך.

מוריה: גם במהלך הלימודים בבית הספר?

משה: במהלך התיכון פגשתי אנשים טובים. אני לא סיימתי תיכון, אבל פגשתי מספיק אנשים שנתנו לי את הכלים. אני רוצה שהדבר הזה לא יהיה תלוי מזל. לי היה מזל, אני רוצה שזה יהיה חלק סיסטמטי מהמערכת.

מוריה: אתה לא מדבר כאן על שינוי קטן, אתה מדבר כאן על תיקון של חברה ממש.

משה: אני איש חינוך. אם לא הייתי אופטימי וחושב גדול, לא הייתי שורד במקום הזה.

מוריה: תודה רבה לך, משה. השיחה בהחלט עוררה בי מחשבות רבות. אם יש לך משפט לסיכום, מה הדבר שהכי חשוב לך שייצא מהפרק הזה שלנו? אני קוראת לזה "טיפ הזהב", אבל תקרא לזה איך שאתה רוצה.

משה: לכל אחד מאיתנו יש מה לתת לעולם בתפקיד שלנו, והתפקיד שלנו הוא לגרום לו להאמין בזה.

מוריה: נהדר. ולפני סיום, חשוב לי להזכיר לכם ולכן שהוגנות, כמו גם הכלה, מתקיימות קודם כל בכיתה. המשאב הכי חשוב, הכי יקר והכי משמעותי במערכת החינוך הוא אתן ואתם - המורות והמורים. תודה לחנה ללוש, מנהלת אגף החינוך היסודי, על קידום ערכי ההוגנות. תודה לצוות מט"ח, ותודה לכן ולכם שהאזנתם לנו. את כל החומרים בנושא הוגנות בחינוך ניתן למצוא בתיאור הפרק. תודה, וניפגש בפרק